

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 92(430):371.

Тетяна Геращенко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-5918-2019

Світлана Кондратюк

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0023850-6731

Олена Козлова

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0003-1626-5188

DOI 10.24139/2312-5993/2023.05-06/102-111

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ НІМЕЦЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ХІХ – ХХ ст.

У статті розглядаються основні засади морального виховання в Німеччині (кінця ХІХ – початку ХХ століття). Метою морального виховання у попередні століття було формування вільної особистості, всебічна реалізація потенційних можливостей, вміння керувати власними емоціями. У ХХІ столітті процес виховання та освіти має будуватись на основі традицій гуманістичної етики і найвищих людських цінностей, а виховання має готувати дитину до служіння світовим цінностям. Постійне самовдосконалення, саморозвиток, самонавчання, що сприяють самореалізації людини, є певною мірою проявами гуманізму особистості, яка не зупиняється у своєму розвитку і виступає запорукою міцного і стабільного сучасного суспільства.

Ключові слова: виховання, гуманізм, мораль, моральність, освіта, самовдосконалення, саморозвиток, загальнолюдські цінності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі система освіти в Україні знаходиться у стані реформування і потребує врахування світового педагогічного досвіду, зокрема німецького, який є вдалим і успішним. Спільною ознакою педагогічних систем Німеччини і України є спрямованість на виховання високоморальної всебічно розвиненої особистості.

Упродовж століть у філософсько-педагогічній системі Німеччини накопичувалися цінності, теоретичною і духовною основою яких виступають праці Ф. Дістервега, Й. Гербарта, Ф. Ніцше, Г. Кершенштейнера, П. Петерсена, Е. Меймана. Вони становлять цінну виховну, теоретичну і духовну спадщину, яка продовжує бути актуальною і потребує більш глибокого дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми морального виховання, становлення сучасної високоморальної особистості знаходять відображення у наукових працях Н. Абашкіної «Розвиток професійної освіти в Німеччині (кінець XIX-XX ст.)» (Абашкіна, 1999), І. Беха «Цінності як ядро особистості» (Бех, 1997), М. Желуденка «Гуманістична спрямованість як основний напрямок розвитку освіти в педагогічній системі Німеччини» (Желуденко, 2004). Аналіз моральних цінностей у філософсько-педагогічній системі Німеччини дасть можливість сформулювати концептуальні засади розвитку світових гуманістичних концепцій XXI століття, в основу яких покладені загальнолюдські моральні цінності і норми.

Мета статті. Дослідити ключові ідеї морального виховання і освіти у Німеччині, які можуть бути творчо використані в освітній системі України.

Методи дослідження. У статті використано аналіз наукових джерел та практичного досвіду на філософському, загальнонауковому рівнях пізнання. Методологічною основою дослідження є системно-діяльнісний підхід, інформаційний підхід, культурологічний підхід до характеристики аксіологічних вимірів філософсько-педагогічної думки XIX-XX ст.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний аналіз цінностей гуманістичної традиції показує, що моральність була центральним питанням у педагогіці Німеччини протягом багатьох століть, а метою виховання – високоморальна особистість, її моральні переконання та моральна зрілість, збереження духовних орієнтирів, внутрішня свобода. Праці К. Бека, Й. Гербарта, Ф. Дістервега, Ф. Ніцше, Р. Штейнера, Г. Кершенштейнера, Е. Фромма, А. Швейцера свідчать про те, що моральність відіграє провідну роль у формуванні особистості як члена суспільства і має суспільний характер (Бек, 1999).

Для В. Айнсідлера, М. Вілнера, Р. Вінкеля, Г. Облінгера, К. Фюра спільним є орієнтація на гуманну педагогіку та психологію мотивації, розвивальне навчання, яке орієнтує студентів на самостійну творчу працю, формування навичок самоосвіти і самовдосконалення. Навчально-виховний процес, на думку цих дослідників, має передбачати розвиток особистості та індивідуальні особливості, самостійну пізнавальну діяльність, комплексний підхід до навчання з урахуванням елементів внутрішньої диференціації, зменшення частки зовнішнього впливу (Фюр, 1996).

Деякі німецькі дослідники (Г. Брюнгер, В. Валльрабенштейн, М. Рендант, Г. Рьодер, К. Фішер, П. Штрук) критикують сучасну систему вищої освіти за вирішення переважно лише кількісних проблем і за невміння вирішувати внутрішні проблеми особистості, які розглядаються виключно із зовнішньої сторони (Фішер, 1998). Наприклад, там, де слід посилити основи здоров'я людини, збільшувалося фінансування на лікування хвороб, а замість зміни свідомості людини намагаються змінити її навколишній світ. Школа як частина кризової цивілізації відображає деформації суспільного розвитку.

У німецькій школі цілісності особистості в процесі її розвитку надається першочергового значення. Духовний, емоційний і фізичний потенціал людини залежить від рівня сформованості «структури особистості», її цілісності, яка формує певну свідомість, мотивації, потреби, звички, почуття повноти життя, здібності й бажання вчитися. І навпаки, недоліки внутрішньої цілісності особистості призводять до багатьох проблем, розвивають негативну динаміку в суспільних процесах, що виявляється у стресах, напруженому моральному й духовному стані, деструктивному мисленні, асоціальних діях.

Досить широко застосовується нестандартний підхід, який містить деякі елементи аутотренінгу, медитації та Аюрведи – науки про життя, найстарішої давньоіндійської системи збереження природного здоров'я людини, схваленої Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Її основа – зміцнення здоров'я на принципах системного підходу до розуміння людської індивідуальності, мета – гармонія людського організму з природою.

Якщо проводити паралель між моральними загальнолюдськими цінностями у філософсько-педагогічній системі Німеччини кінця XIX - початку XX століття, то можна виявити їхню односторонність. Фахівці, які з різних позицій розглядали моральний стан суспільства та домінуючі цінності, визначали пріоритетні загальнолюдські моральні принципи і норми, зокрема: братерські відношення між людьми (Й. Песталоцці), саморозвиток і самовдосконалення (Ф. Дістервег), повага до правопорядку, розвиток інтелекту, внутрішня свобода (Й. Герbart), самовизначення, вільний розвиток (Р. Штейнер), моральний обов'язок, служіння суспільству (Г. Кершенштейнер), самопізнання, розкриття внутрішніх можливостей (Ю. Габермас), унікальність кожного, гуманізація внутрішніх відносин (П. Петерсен), індивідуальність і цілісність особистості (Е. Шпрангер), внутрішня гармонія, культуровідповідність (Г. Гентиг).

Велика увага у ХХ столітті приділялася індивідуальному розвитку особистості та індивідуально-орієнтованому навчанню, що сприяє формуванню гармонійної особистості (Ф. Гансберг, Г. Гаудіг, Г. Літц, Б. Отто, П. Петерсен, О. Шрайбнер). Все більшого розповсюдження знаходили такі принципи навчання і виховання, як самостійна творча праця, формування навичок самоосвіти і самовдосконалення (В. Айнсідлер, М. Вілнер, Р. Вінкель, А. Лай, Г. Облінгер). Отже, протягом ХІХ-ХХ століття пріоритетним принципом у філософсько-педагогічній системі Німеччини був принцип виховання суспільної людини, діяльність якої спрямована на служіння суспільству на засадах загальнолюдських моральних цінностей, для якої характерними є почуття обов'язку, солідарності, чесності, любові, внутрішньої гармонії.

Тенденція пріоритетності загальнолюдських цінностей в освіті і вихованні спостерігається і на початку ХХІ століття. Фахівці намагаються так побудувати навчальний та виховний процес, щоб громадянські та суспільні цінності – відповідальність, громадянський обов'язок, національна самосвідомість – стали орієнтирами виховання і частиною особистісних цінностей. І навпаки, загальні громадянські цінності набувають особистісного значення та загальнолюдського змісту. Але у будь-якому разі цінності різних ієрархічних рівнів можна об'єднати за принципом загальнолюдських, оскільки, наприклад, відповідальність у сім'ї або навчанні перетворюється на відповідальність у діяльності, на відповідальну свідому громадянську позицію і навпаки. Перетворення та трансформація цінностей є свідченням і доказом того, що вони інтегруються, створюючи цілісне ядро загальнолюдських моральних цінностей.

Важливо зазначити, що мораль як основа загальнолюдських цінностей є досить складною категорією, яка не обмежується рамками педагогіки, філософії чи психології. Вона має багато особливостей, однією з яких є наднаціональний характер. Говорячи про мораль, неправильним був би будь-який територіальний розподіл - йдеться про колишній пострадянський простір чи сучасний Євросоюз, оскільки мораль визначає пріоритети життєдіяльності не лише окремої країни, а всієї планети.

Отже, мораль і загальнолюдські цінності є суспільним явищем і мають наскрізний характер, оскільки у будь-яких проявах мають слугувати людству, його моральному вдосконаленню та поширюватися через свідомість окремої особистості на все суспільство. Загальнолюдські цінності визначають напрямок розвитку не тільки

педагогічної системи, але й всього суспільства та впливають на його моральний та духовний розвиток. Вони можуть виступати моральним ідеалом, до якого люди прагнуть в своїй діяльності. Для того, щоб вирішити моральні проблеми сучасності, необхідно подолати суперечності між загальнолюдськими моральними цінностями і нормами, з одного боку, та поведінкою людини у реальному житті. Необхідна моральна інтеграція суспільства, яка є шляхом до встановлення ідеальних моральних відносин, гармонії між нормами моралі та реальністю.

Моральна поведінка та свідомість, моральність у думках спрямовують особистість на певні дії та регулюють взаємини між людьми. Існує безліч визначень моралі, але найбільш вдалим здається визначення Ф. Ніцше, яке може стати основним принципом навчання й виховання нового тисячоліття: «В усі часи існувало бажання змінити людей у бік «покращення» – «покращення людини» головним чином і називали мораллю» (Ніцше, с. 151).

Протягом XVII-XIX століть у зв'язку з радикальними змінами в різних сферах життя від політики до системи освіти у вирішенні проблеми моральності відбуваються зміни у країнах Європи, у тому числі й Німеччині. Але особливої уваги німецькі дослідники почали надавати проблемі моральності з кінця XIX століття, оскільки в цей період починається оновлення й реформування сучасної європейської школи на засадах демократизації та гуманізації (Левченко, 2002).

Педагогічні теорії Й. Песталоцці, Й. Гербарта, Ф. Дістервега, які мали великий вплив на формування педагогічних поглядів сучасників і наступних поколінь, стали набувати все більшої значимості. У процесі навчання і виховання Ф. Дістервег, і Й. Песталоцці приділяють особливу увагу гуманістичним цінностям. На їх думку, сутність виховання - підготовка гуманних і свідомих громадян кожної держави. У процесі навчання формується особистість, воля, почуття, проте не менш важливим є розвиток розумових здібностей. Саморозвиток і самовдосконалення Ф. Дістервег визначає як «самодіяльність для служби істині, красі та добру». Особливе місце відводиться самостійному навчанню, оскільки тільки самостійно здобуті знання і навички мають цінність. Саморозвиток, самонавчання, самовдосконалення певною мірою є проявами гуманної особистості, яка не зупиняється в своєму розвитку.

Значною мірою вплинули та зумовили подальший розвиток педагогіки в середині та другій половині XIX століття ідеї Й. Гербарта, які за його життя не отримали широкого розповсюдження. Він вважав, що педагогіка як самостійна наука повинна спиратися на філософію для визначення мети виховання і на психологію для визначення засобів реалізації мети виховання. Великого значення Й. Гербарт надавав інтелектуальним цінностям, тому виступав за розвиток інтелекту, збагачення мислення і пам'яті, багатосторонність інтересів, що створюють умови для самореалізації і сприяють всебічному розвитку. Якщо в людині сформовані п'ять основних моральних цінностей: внутрішня свобода, вдосконалення, приязнь, право, справедливість і вони є частиною внутрішнього «я», то таку людину можна вважати моральною особистістю, оскільки вона не здатна йти на конфлікти, а шукає компромісні виходи з проблемних ситуацій, поважає позицію інших, здатна відстоювати свою точку зору, дотримується в житті ідеї справедливості, не зупиняється в своєму розвитку, а постійно самовдосконалюється (Абрамова, 2004).

Головним і найефективнішим засобом морального виховання є опора на позитивне, яка є відправною точкою, без якої процес виховання буде неможливим. Тому в процесі навчання і виховання необхідно у кожній людині знайти позитивні риси, схвалювати їх та піднімати в очах вихованця його власне «Я».

Аналіз цінностей XIX століття не може бути достатньо об'єктивним та повним без розгляду моральної позиції Ф. Ніцше, який намагався створити власну характеристику морального стану Європи. З його ім'ям пов'язують становлення нової парадигми освіти та виховання, де значне місце посідають цінності. Головна ідея, яку висував Ф. Ніцше, полягає в тому, що цінності втратили своє значення, що значно ускладнює їх аналіз. Проте існує необхідність критики, яка має знищити всі принципи, цінності та філософію взагалі, але не з метою повного заперечення та життя у хаосі, а для того, щоб шлях до нових цінностей та нової філософії був вільним від перешкод (Ніцше). За Ф.Ніцше, це означає, що слід гідно пережити епоху «нігілізму» і на основі критики створити нову систему цінностей.

У кінці XIX - на початку XX століття Німеччина була однією з тих європейських держав, у якій значна увага приділялася якості освіти підростаючого покоління, а філософсько-педагогічна наука постійно збагачувалася новими досягненнями. Виникла необхідність пошуку

нових шляхів формування людської особистості, особлива увага почала приділятися питанням морального виховання і формування гуманістичної свідомості, що повинно було здійснити підготовку молоді до активної участі у житті, до різних видів діяльності.

Дедалі більше прослідковується тенденція орієнтації на гуманістичні цінності в процесі формування особистості. Прикладом вільного розвитку, поваги до особистості, врахування індивідуальних здібностей є педагогічна концепція і діяльність Р. Штейнера, засновника духовно-наукового руху – антропософії, який надавав великого значення індивідуальному підходу до виховання.

Антропософська школа Р. Штейнера, має на меті, передусім, виховання людини, орієнтованої на навколишній світ, сприйнятливої до нового, здатної здійснювати усвідомлений вибір і брати на себе відповідальність за нього. Основою вальдорфської педагогіки є свобода, але не в значенні асоціальної поведінки і людини, яка нехтує моральними і правовими нормами. Свобода – це комплекс властивостей особистості, який утворюють вільний розвиток і можливість самостійного самовизначення, адекватність і відповідальність за усвідомлення реалій світу. Вальдорфська школа містить інноваційні елементи, які підпорядковані кінцевій меті – вільному розвитку особистості. Цьому спонукала евритмія, яка розглядалась як компонент навчально-виховного процесу і узгоджувалась фундаментальним принципом вальдорфської педагогіки – «художнє передує інтелектуальному».

Одне із завдань вальдорфської школи полягає у тому, щоб надати більшої естетичної та практичної спрямованості процесу навчання і виховання, забезпечити тісну взаємодію теоретичного навчання з художньо-прикладною діяльністю, інтеграцію різних галузей знань. За переконанням Р. Штейнера, евритмія здійснює гігієнічний, терапевтичний вплив на людину, сприяє виробленню спритності, координації рухів, розвитку музичного слуху, образотворчих здібностей, уяви, фантазії. Але особливе значення евритмія має для розвитку волі, оскільки за допомогою евритмічних вправ може бути розвинута стійка воля, яка не стане слабшою протягом життя внаслідок різних обставин (Штейнер, 1995).

Однією з найважливіших проблем морального виховання на межі XIX-XX століть була проблема визначення мети виховання. Е. Лінде вважав, що мета виховання полягає в пробудженні

особистості вихованця. Г. Гаудіг під вихованням розумів вдосконалення людини заради самої себе. Незважаючи на всі розбіжності, можна виявити спільність різних підходів щодо визначення мети виховання в педагогічній системі Німеччини. Протягом століть вона полягала в сприянні розвитку послідовності й розсудливості, свідомості та волі, розумної поведінки, дисципліни й толерантності, гармонії душі та розумових здібностей, а також формуванню вільної особистості та всебічній реалізації потенційних можливостей, вмінь керувати власними емоціями та бути людиною «для себе». Це ті якості, які відповідають потребам суспільства на різних стадіях розвитку (Левченко, 2002, с. 329).

Свого часу І.Кант висловлював думку про те, що виховання має привести до перемоги добра над природною схильністю людини до зла. Але така перемога може відбутися як «революція» думок та почуттів, яку слід розглядати як необхідну умову для формування високоморальної особистості і суспільства (Кант, 2004). А Х. Мюнстерберг стверджував, що процес виховання та освіти необхідно будувати передусім на основі традицій гуманістичної етики і найвищих людських цінностей, а «виховання має готувати дитину до служіння світовим цінностям. Це служіння полягає в праці душі, в праці розуму і суджень, пізнання емоцій, характеру і волі» (Münsterberg, S.95).

Найвищі моральні цінності повинні стати фундаментом становлення особистості, а вже потім, накопичуючи теоретичні знання, людина повинна намагатися застосувати їх у різних сферах життя для досягнення різних цілей свого розвитку та постійного самовдосконалення, що слугує та сприяє самореалізації людини, яка також є однією з найбільш значущих моральних цінностей у житті людини.

Висновки. Розвиток та динаміка цінностей в філософсько-педагогічній системі Німеччини в кінці XIX - початку XX століття свідчать про те, що, незважаючи на процеси трансформації і девальвації цінностей, головними завжди залишались загальнолюдські гуманістичні цінності.

Це дає підстави стверджувати, що:

- педагогічний досвід Німеччини значною мірою вплинув на розвиток світової педагогічної думки і увібрав в себе гуманістичні цінності та загальнолюдські ідеали добра, справедливості, поваги до особистості;

- до надбань філософсько-педагогічної думки Німеччини слід віднести ідею гармонійного розвитку особистості з урахуванням індивідуальних здібностей і можливостей на засадах загальнолюдських моральних цінностей.

Перспективи подальших наукових досліджень. Освітня система України при формуванні моральних якостей людини має враховувати досвід Європи. Німецька школа ґрунтується на гуманістичних засадах і пропонує нові підходи до виховання та розвитку особистості. Коло подальших наукових досліджень в Україні має спрямовуватись на дослідженні надбань інших європейських країн в аксіологічній площині та визначенні можливості їх творчого використання у вітчизняній освітній системі.

ЛІТЕРАТУРА

- Абашкіна, Н. В. (1999). *Розвиток професійної освіти в Німеччині (кінець XIX-XX ст.)* (автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Київ. (Abashkina, N.V. (1999). *The development of professional education in Germany (the end of the 19th-20th centuries)* (author's dissertation, candidate of pedagogic sciences: 13.00.04. Kyiv).
- Абрамова, Л. (2004). Философско-психологическая концепция апперцептивной педагогики И.Ф. Гербарта. *Alma Mater*, 6, 54-55. (Abramova, L. (2004). Philosophical and psychological concept of apperceptive pedagogy I. F. Herbart. *Alma Mater*, 6, 54-55).
- Бех, І. Д. (1997). Цінності як ядро особистості. *Цінності освіти і виховання*. Київ, 8-11. (Bech, I. D. (1997). Values as the core of personality. *Values of education and upbringing*. Kyiv, 8-11).
- Желуденко, М. О. (2004). Гуманістична спрямованість як основний напрямок розвитку освіти в педагогічній системі Німеччини. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість*. Київ : Вид-во Європ. ун-ту. Т. 2, 56-58. (Zheludenko, M. O. (2004). Humanistic orientation as the main direction of education development in the pedagogical system of Germany. *Youth, education, science, culture and national self-awareness*. Kyiv: View of Europe. University T. 2, 56-58).
- Кант, І. (2004). Рефлексії до критики чистого розуму. Київ : Юніверс, с. 464. (Kant, I. (2004). Reflections on the critique of pure reason. Kyiv: Universe, 464).
- Левченко, Т. І. (2002). Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах. Вінниця : Нова Книга, с. 512. (Levchenko, T. I. (2002). Development of education and personality in different pedagogical systems. Vinnytsia: New Book, p. 512).
- Ніцше, Ф. *Так казав Заратустра*. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3781> (Nitsche F. *So said Zarathustra*).
- Beck, K. (1999). Wirtschaftserziehung und Moralerziehung - ein Widerspruch in sich? *Pädagogische Rundschau*. 1, 9-23. (Beck, K. (1999) Economic education and moral education - a contradiction in terms? *Pedagogical overview* 1, 9-23).

- Fischer, K. (1998). *Geschichte der neueren Philosophie*. M.E.Knutzen Verlag. Berlin, Bd. III. 672. (Fischer, K. (1998) *History of modern philosophy*. M.E.Knutzen Verlag. Berlin, Vol. III. 672).
- Führ, C. (1996). *Deutsches Bildungswesen seit 1945. Zeitschrift für Pädagogik*. Bonn, 1996. 342 S. (Führ, C. (1996) *German education since 1945. Journal for pedagogy*. Bonn, 1996. 342).
- Münsterberg, H. (1914). *Grundzüge der Psychotechnik*. Leipzig. Barth. 1914. 201. (Münsterberg, H. (1914). *Basic principles of psychotechnics*. Leipzig. Bart. 1914, 201).
- Uhrmacher, Bruce P. (1995) *Uncommon Schooling: A Historical Look at Rudolf Steiner, Anthroposophy, and Waldorf*. *Curriculum Inquiry*, Vol. 25, No. 4, (Winter, 1995), 381-406. URL: <http://www.jstor.org/stable/1180016>.

SUMMARY

Herashchenko Tetiana, Kindratiuk Svitlana, Kozlova Olena. Axiological dimensions of German philosophical and pedagogical thought of the nineteenth and twentieth centuries.

The article examines the basic principles of moral education in Germany (late XIX - early XX centuries). Morality has been a central issue in German pedagogy for many centuries, and the goal of education is a highly moral personality, its moral convictions and moral maturity, preservation of spiritual orientations, and inner freedom. Considerable attention in the German school is paid to the integrity of the personality in the process of its development. It forms a certain consciousness, motivations, needs, habits, a sense of fullness of life, abilities and desire to learn. Disadvantages of the internal integrity of the individual lead to many problems, develop negative dynamics in social processes.

The priority principle in the philosophical and pedagogical system of Germany in the XIX and XX centuries was the principle of educating a social person. Its activities were to be based on universal moral values. Priority was given to feelings of duty, solidarity, honesty, love, and inner harmony. This trend persists even at the beginning of the XXI century.

Civic and social values become the benchmarks of education: responsibility, civic duty, national self-awareness. Common civic values acquire a personal meaning and universal content. The transformation and transformation of values is evidence and proof that they are integrated, creating a coherent core of universal moral values.

The goal of moral education in the previous century was the formation of a free personality, the comprehensive realization of potential opportunities, the ability to manage one's emotions. In the XXI century, the process of upbringing and education should be based on the traditions of humanistic ethics and the highest human values, and education should prepare the child to serve world values. Constant self-improvement, self-development, self-learning, which contribute to the self-realization of a person, are to some extent manifestations of the humanism of an individual who does not stop in his development and acts as a guarantee of a strong and stable modern society.

Key words: *upbringing, humanism, morality, morality, education, self-improvement, self-development, universal human values.*